

УДК 342.7:323.2](477)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

ЛЮБОХИНЕЦЬ Лариса¹, БУШОВСЬКА Леся², МЕЙШ Алла³

¹Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-1578-615X>

e-mail: lubohinets@ur.net

²Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-8020-8586>

e-mail: bushovska@ukr.net

³Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-6836-6904>

e-mail: allameish@ukr.net

В статті висвітлено становлення громадянського суспільства в нашій країні як однієї із обов'язкових умов переходу України на шлях проведення політичних, економічних і соціальних реформ для цілей реалізації європейського вектору розвитку, виділено його унікальні та впливові особливості, зумовлені історичними, політичними та соціальними чинниками. Досліджено сутність громадянського суспільства, визначено його основні, характерні ознаки, проблемні аспекти та окреслено подальші напрями розвитку.

Ключові слова: громадянське суспільство, державні органи влади, громадські організації, повномасштабна війна в Україні, волонтерство, євроінтеграція.

<https://doi.org/10.31891/mdes/2024-14-49>

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні тенденції планетарного розвитку базуються на прогресі в науково-технічних та інноваційних сферах, напрями інтеграції яких в економічний простір визначають глобалізаційні трансформації. Незважаючи на складні політичні та військові конфлікти глобального характеру, новими тенденціями в розвитку світової спільноти стали розширення співпраці і кооперації держав у вирішенні глобальних проблем, пов'язаних із збереженням довкілля, забезпечення гідного духовного та фізичного рівня життя людей, підтримання здоров'я людини. Такі умови визначають характерні риси громадянського суспільства України. Проте, найвпливовішою подією, яка вкрай важко проживається кожним громадянином України, і яка зробила наголос на усвідомленні найважливіших цінностей для кожного – це повномасштабна війна із Росією.

Наша країна переживає важкий період, що пов'язаний із веденням воєнних дій, гігантськими руйнуваннями, складними спробами досягнення миру на довгостроковий період, відстоюванням національної ідентичності. При цьому в українському суспільстві формуються нові підходи до становлення особистості, відбувається боротьба за справедливість, незалежність та права громадян, свободу і мир. Тому одночасно варто акцентувати увагу на становленні нових напрямів розвитку українського громадянського суспільства, які будуть спроможні зміцнювати Україну в повоєнний період як незалежну, квітучу державу, із світлим, мирним майбутнім.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми становлення, функціонування та розвитку громадянського суспільства досліджували такі зарубіжні вчені як У. Бек, Х. Булл, Е. Гідденс, Д. Дідро, Дж. Кін, Ш. Монтеск'є, Дж. Розенау, Ж.Ж. Руссо, Д. Хелд, Я Шольте. Методологію дослідження природи громадянського суспільства у світлі євроінтеграційних процесів було вивчено Н.Бровко, С.Сімаковою [1]. Автори наголосили, що запорукою розбудови правової держави та розвитку демократії є ефективний діалог між державою та громадянським суспільством.

Процес становлення громадянського суспільства в Україні привертає увагу багатьох вчених та громадськості. В наукових працях досліджуються проблеми формування в нашій країні інститутів громадянського суспільства, їх функції та завдання в державі. Зокрема, Требін М. П. висвітлює особливості становлення інститутів громадянського суспільства в контексті європейської інтеграції та обґрунтовує шляхи подальшого їх вдосконалення, а також подолання негативних тенденцій в нашій країні [2]. Цимбалюк В.І., Гришко В.І., Міщук І.В. та ін. досліджують соціально-філософські, політичні та соціально-правові проблеми розвитку громадянського суспільства, з'ясовують чинники формування та розвитку громадянського суспільства в Україні, а також

висвітлюють особливості взаємодії громадянського суспільства і правової держави в умовах нестабільності [3].

Чабан О.О. визначає поняття, природу та сутність громадянського суспільства, висвітлює проблеми та основні тенденції формування громадянського суспільства в Україні як основи функціонування демократії, а також аналізує стан та проблеми законодавчого визначення шляхів розвитку та вдосконалення цього процесу [4]. Оніщенко Н. М. висвітлює стан розвитку громадянського суспільства в Україні та ключові аспекти соціально-економічної взаємодії його учасників, а також акцентує увагу на ролі, значенні та сутності громадянського виховання в сучасному суспільстві [5; 6].

Отже, у наукових працях вченими обґрунтовується, що значення громадянського суспільства за умов розбудови демократичних засад та правової держави є вкрай важливим. При цьому громадянське суспільство може складатися тільки з вільних індивідів, а також добровільних об'єднань, які взаємодіють із державними органами влади на засадах партнерства.

Проте, турбулентність зовнішнього середовища, що відбувається під впливом наслідків пандемії, повномасштабної війни із Росією та прискорених темпів науково-технічного прогресу, вносить кардинальні зміни у всі сфери життєдіяльності людини і потребує проведення подальших досліджень особливостей становлення громадянського суспільства в Україні, а також пов'язаних із цим процесів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану і проблемних аспектів громадянського суспільства в Україні та виділення напрямів його подальшого розвитку у форматі євроінтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці вчених, публікації у періодичних виданнях, а також подана нами вище систематизація матеріалів проблемного характеру відображують ту особливість, що процес становлення громадянського суспільства України відзначається тривалістю, і на сьогоднішній день активізується, але є складним та суперечливим явищем.

Громадянське суспільство в Україні проявляється через сукупність незалежних від держави організацій, ініціатив та активних громадян, які співпрацюють між собою для реалізації завдань щодо захисту прав, інтересів суспільства та впливу на державну політику. Громадянське суспільство охоплює громадські організації, профспілки, волонтерські рухи, засоби масової інформації, експертні групи та ініціативи активістів. Тому становлення громадянського суспільства в нашій країні є однією із обов'язкових умов переходу України на шлях проведення політичних, економічних і соціальних реформ для цілей реалізації європейського вектору розвитку. В Україні громадянське суспільство відіграє особливо важливу роль, оскільки воно активно бере участь у політичних процесах, реформуванні державних інституцій та забезпеченні демократичних цінностей. Становлення громадянського суспільства в нашій країні має унікальні особливості, зумовлені історичними, політичними та соціальними чинниками [2, с. 162]. Події Майданів (2004 рік, 2013–2014 роки), волонтерський рух під час війни, антикорупційні ініціативи та контроль за владою – усе це приклади його впливу.

Відтак, розуміння сутності громадянського суспільства допоможе нам виділити його проблемні аспекти та визначити подальші напрями розвитку. Визначення громадянського суспільства в наукових працях систематизовано в табл. 1.

Як видно із узагальненої нами інформації, громадянське суспільство в розумінні вчених: є інститутом, що функціонує поза межами держави, охоплює лише вільних індивідів, соціальні інститути, добровільні об'єднання, що створились та змінюються процесі природного та історичного розвитку; це вільні громадяни України, які займаються розв'язанням багатьох складних соціально-економічних завдань і взаємодіють із вільною пресою як засобом комунікації, вираженням ідей та одержанням зворотного зв'язку; співпраця та взаємовідносини інститутів громадянського суспільства і держави мають вирішальне значення для досягнення стратегічних цілей гармонійного, сталого розвитку країни.

Слід акцентувати увагу на тому, що вченими виділяється особливо важлива увага на розбудові суспільства громадян з високим рівнем економічних, політичних, правових, культурних і моральних якостей та спроможностей, тільки за такої умови можливою є розбудова громадянської солідарності в суспільстві задля досягнення загальносуспільного блага. Отже, ми поділяємо позицію І. Кресіної, що «громадянське суспільство не можна «побудувати» як щось нове поряд з

негромадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації» [12, с. 3].

Таблиця 1

Трактування сутності «громадянського суспільства»

Автор	Трактування сутності «громадянського суспільства»
Карташов А.В., Радченко О.В. [7, с. 6]	Громадянське суспільство – це сукупність недержавних самостійних соціально-економічних, політичних, релігійних, культурних, національних відносин і інститутів, які утворюються для задоволення різноманітних потреб населення і становлять основу прогресивного розвитку держави. Громадянське суспільство – це сукупність індивідів, які взаємодіють між собою; остаточною результатом цієї взаємодії є держава. Це сфера соціальної взаємодії між економікою та державою, яка охоплює приватну сферу (особливо сім'ю), сферу асоціацій (особливо добровільних асоціацій), соціальних рухів і форм публічної комунікації
Липчук О. [8, с. 75-76]	У широкому розумінні громадянське суспільство включає у себе всі соціальні структури і відносини, які не регулюються безпосередньо державою. Як автономна сфера, незалежна безпосередньо від держави, воно виникає і змінюється у процесі природного та історичного розвитку. За такого підходу громадянське суспільство сумісне не лише з демократією, а й з авторитаризмом, і лише тоталітаризм передбачає повне або часто часткове поглинання політичною владою. У вузькому розумінні – це суспільство на певному етапі розвитку, яке функціонує як соціально-економічна основа демократичної та правової держави. Громадянське суспільство – це насамперед громадяни суспільства, регіону, країни або територіальної групи. У будь-якому разі на практиці громадянське суспільство реалізується не індивідуально, а лише спільнотами
Лопушинський І.П., Філіппова В. Д., Плющ Р. М. [9, с. 226]	Громадянське суспільство є механізмом соціальної взаємодії, що складається із системи місцевого самоврядування, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації, місцем соціальних дій, відносно автономних від держави
Любохинець Л.С., Шавкун В.М., Бабич Л.М. [11]	Громадянське суспільство – це історичний тип розвитку людського суспільства, сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему соціальних відносин, систему суспільних інтересів та потреб членів суспільства
Мельниченко В.І. [11, с. 169-170]	Громадянське суспільство, на наш погляд, слід розглядати передусім як певний стан суспільної життєдіяльності, за якого забезпечується результативний, диференційований, збалансований і відповідальний вплив громадян на здійснення публічної влади через самоорганізацію та самовиявлення
Міщук І.В. [3, с. 30]	Громадянське суспільство – це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості, політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею
Онїщенко Н. М. [5, с. 66]	Громадянське суспільство здебільшого визначається як сукупність індивідів (саме індивідів) та їх об'єднань з розвиненими політичними, правовими, культурними, економічними зв'язками, що діють формально незалежно від держави, хоча і взаємодіють з нею; слід зазначити, що індивіди повинні впливати на державу задля досягнення загальносуспільного блага. Саме завдяки такій взаємодії формується громадянська солідарність в суспільстві
Требін М. П. [2, с. 162]	Громадянське суспільство – це, насамперед, суспільство громадян з високим рівнем економічних, політичних, правових, культурних і моральних якостей та спроможностей
Чабан О.О. [4, с. 3]	Громадянське суспільство – це конкретний спосіб інституалізації демократії та сфера для добровільного об'єднання громадян із метою реалізації їхніх інтересів. Громадянське суспільство – це система соціальних відносин, які виникають в публічній сфері, поза межами ринку, де громадяни шляхом активної добровільної діяльності забезпечують реалізацію власних цілей суспільного життя у рамках закону, гарантованого державою

Таким чином, основними ознаками громадянського суспільства сучасного етапу соціально-економічного розвитку країни є такі:

- громадянське суспільство включає у себе всі соціальні структури і відносини, які не регулюються безпосередньо державою;
- громадянське суспільство виникає і змінюється у процесі природного та історичного розвитку;
- це сфера для добровільного об'єднання громадян із метою реалізації їхніх інтересів;
- громадянське суспільство сумісне не лише з демократією, а й з авторитаризмом, і лише тоталітаризм передбачає повне або часто часткове поглинання політичною владою;
- це місце соціальних дій, відносно автономних від держави;
- індивіди повинні впливати на державу задля досягнення загальносуспільного блага;
- забезпечує формування громадянської солідарності в суспільстві.

Проте, війна в Україні, окупація Криму та частин східних областей, гібридні загрози та інформаційні атаки значно впливають на розвиток громадянського суспільства, змушуючи його зосереджуватися на питаннях безпеки та оборони. Повномасштабна війна із росією об'єднала все

громадянське суспільство нашої країни для протистояння зовнішнім загрозам і викликам. Учасники громадянського суспільства зуміли оперативно спрямувати всі зусилля на покриття великих обсягів життєво важливих потреб, забезпечення яких самостійно державою було б неможливим. Сьогодні інститути громадянського суспільства продовжують функціонувати у надзвичайно складних умовах. Україна несе величезні збитки, що пов'язані із повномасштабною війною. Так, вартість втрат від фізичного пошкодження активів та вартісне оцінювання для їх відновлення представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Вартість збитків від війни та потреб на відновлення активів України станом на 24.02.2023 року[13]

Сектор	Грошова оцінка (у млрд дол. США)	
	Збитки	Відновлення
Житло громадян	50,4	68,6
Освіта і наука	4,4	10,7
Охорона здоров'я	2,5	16,4
Соціальний захист і засоби до існування	0,2	41,8
Культура і туризм	2,6	6,9
Телекомунікації та цифрові технології	1,6	4,5
Муніципальні послуги	2,4	5,7
Фінанси і банківська справа	0,0	6,8
Державне управління	0,3	0,6
Інші сектори	70,3	248,6
Всього	134,7	410,6

Станом на кінець 2024 року, загальна сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок війни, оцінюється приблизно у \$155 мільярдів. Ця цифра охоплює руйнування житлового фонду, транспортної інфраструктури, енергетичних об'єктів та інших критично важливих секторів.

Оновлена оцінка Світового банку, ООН і Європейської комісії потреб України у відновленні та відбудові, представлена у лютому 2024 року, визначає загальну вартість відновлення на рівні \$486 мільярдів протягом наступного десятиліття. Це на 18% більше порівняно з попередньою оцінкою у \$411 мільярдів, зробленою у лютому 2023 року [14].

За словами Президента України Володимира Зеленського, загальні витрати на війну у 2024 році склали близько \$100 мільярдів, з яких \$40 мільярдів профінансувала Україна, \$35 мільярдів надали США, а \$25 мільярдів – європейські країни. Варто зазначити, що щоденні витрати на війну у 2024 році становили приблизно 5,7 мільярда гривень (близько \$142 мільйонів). Ці витрати фінансувалися за рахунок внутрішніх ресурсів та міжнародної підтримки [15].

Інформація засвідчує, що державне фінансування громадських ініціатив на сьогоднішній день ускладнене, оскільки збитки від війни є значно більшими, і їхня повна оцінка на сьогоднішній день не проведена. Тому становлення громадянського суспільства в нашій державі має базуватись першочергово на високій моральності, ідейності та прагненні кожного громадянина до побудови вільної, незалежної, демократичної країни.

Разом із тим, сьогодні всі інститути громадянського суспільства продовжують здійснювати ефективний контроль діяльності державних органів влади, державних організацій та органів місцевого самоврядування, реалізують ініціативи європейського вектору розвитку, державного реформування, сприяють захисту інтересів громадян, їх прав та свобод, приймають участь в організації і проведенні мирних акцій та реформ. Про це також засвідчують методологічні дослідження, проведені у квітні 2023 року соціологічною компанією Factum Group [16]. На думку учасників дослідження, протидія корупції є найважливішим пріоритетом для успішного реформування країни. У першу п'ятірку також увійшли: медична, судова, реформа освіти та пенсійна. До основних очікувань громадян від реформ належать: зменшення корупції; протидія розкраданню бюджету та загальне зростання добробуту.

Від 30% до 40% вважають, що в перших три завдання реформації мають входити: ефективне використання бюджету, вступ України в ЄС, зростання ВВП та можливість громадян впливати на рішення влади [16]. Загалом, експертами зроблено висновок про досить низьку обізнаність громадян як щодо реформ, так і щодо громадянської активності. У зв'язку із цим, потрібні як додаткові зусилля щодо інформування населення країни, так і роз'яснення основних положень чинного законодавства, проведення просвітницьких заходів. Дослідження також засвідчують, що громадянська активність населення України значно виросла із повномасштабною війною і дещо

знизиться в майбутньому. Найбільш поширеними видами громадських активностей є фінансові пожертви, підписання петицій та волонтерська діяльність, а найменш поширеною є участь у діяльності уряду.

За інформацією Державної служби статистики України, в нашій країні станом на 1 січня 2023 року зареєстровано 99556 громадських організацій, 26846 благодійних організацій, 2212 асоціацій громадських об'єднань, 318 творчих спілок [17]. Станом на кінець 2024 року кількість громадських організацій збільшилась до 102000, що свідчить про подальший розвиток організацій громадянського суспільства, незважаючи на виклики поточного періоду, кількість благодійних фондів зростає до 28000, що відображає зростаючу потребу у соціальній підтримці та взаємодопомозі, незначне зростання асоціацій громадських об'єднань до 2250 свідчить про подальшу консолідацію зусиль різних груп для досягнення спільних цілей, також підтримка культурного та творчого потенціалу країни залишається важливою складовою розвитку громадянського суспільства. Ці дані ілюструють тенденцію до поступового зростання кількості організацій у різних секторах, що може свідчити про посилення ролі громадянського суспільства в умовах сучасних викликів. Інститут громадянського суспільства повідомляє, що багато громадських організацій суттєво переорієнтували свою діяльність на допомогу потерпілим від війни.

Також українські громадські організації акумулюють значні національні ресурси, розвивають виробництва для забезпечення оборони. За інформацією офіційної статистики, українці впродовж 2023 року задонатили лише у три найбільші благодійні фонди 18,75 мільярдів гривень. У 2022 році загальна сума благодійних внесків у благодійні організації становила 34,38 млрд. грн. У 2023 році лідером серед благодійних організацій став United 24: фонду вдалося залучити майже 2/3 із загальної суми – 12,07 млрд. грн. Фонд «Повернись живим» зібрав 20% від усіх накопичень за рік – 0,9 млрд. грн. Фонд «Повернись живим» виступає також активним замовником продукції військового призначення [7]. Проте, на думку дослідників, зниження громадянської активності населення поступово буде відбуватися через зростання ризиків бідності, вимушеного внутрішнього переміщення, зниження доходів, втрати робочого місця, руйнування сімейної цілісності [16]. Причиною цього виступають наслідки пандемії, активна технологічна перебудова та роботизація, тяжкі наслідки війни. За проведеним дослідженням Світового банку, впродовж першого року війни у 2022 році рівень бідності у нашій країні зріс із 5,5% до 24,1%. Відповідно, збільшилась кількість населення України за межею бідності на 7,1 млн [18]. На думку експертів, за умов продовження війни рівень бідності може зрости до 55%.

Ми поділяємо позицію науковців [4], які зауважують, що на перешкоді становлення громадянського суспільства в Україні постає неконтрольоване зростання нерівності. Воно посилює владні позиції окремих категорій населення і перешкоджає участі в політиці більшості учасників. Виконання такої умови сприяє монополізації у владі та закриттю для громадян сфери прийняття політичного рішення.

Також соціальна нерівність породжує в суспільстві протистояння, які сприяють руйнуванню основ соціальної справедливості і загального блага, моральних засад суспільної єдності. Ті категорії населення, які борються з економічними труднощами, часто не мають часу чи ресурсів для участі в громадській діяльності [18].

З огляду на зазначене вище, ми можемо зробити висновок, що на сьогоднішній день ні в одній країні світу немає завершеного, побудованого громадянського суспільства, цей процес є складним і потребує чималих зусиль в організації солідарної співпраці різних верств населення. Підтвердженням нашого висновку може бути твердження Е. Фромма, який висвітлює думку про особливості громадянського суспільства в економічно розвинених країнах: «Ми зрозуміли, що стали гвинтиками бюрократичної машини, і наші думки, почуття і смаки повністю залежать від уряду, індустрії і засобів масової інформації, які перебувають під їхнім контролем» [19, с.192].

За результатами проведеного нами дослідження, можна виділити **подальші напрями розвитку** громадянського суспільства в Україні (рис.1).

Напрями розвитку громадянського суспільства в Україні

Гуманістичний напрям

Передбачає необхідність гуманізації людських відносин, високої моральності, перебудови суспільства за законами справедливості і добра; розуміння людини як вищої цінності; забезпечення свободи та захисту гідності особи, права на щастя, на духовний розвиток; повага до особистих якостей; повага до ідеалів людини, її вікових, національних ознак, політичних поглядів

Законодавче вдосконалення

Підвищення прозорості роботи державних органів, розширення можливостей для громадянського контролю та залучення громадськості до процесів ухвалення рішень; забезпечення ефективного механізму захисту громадських активістів від переслідувань та тиску

Діджиталізація та використання нових технологій

Використання цифрових платформ, електронного урядування та онлайн-інструментів комунікації для суттєвого покращення рівня громадянської активності; впровадження електронних петицій, громадських консультацій та онлайн-платформ для моніторингу державних рішень та більшої залученості громадян у процеси ухвалення рішень

Розширення фінансових можливостей

Подальший розвиток механізмів внутрішнього фінансування громадських організацій, залучення місцевого бізнесу та громади до підтримки громадських ініціатив, а також забезпечення прозорості використання грантів; впровадження державних програм підтримки громадських організацій через систему державного фінансування суспільно значущих проєктів

Освітні програми та підвищення обізнаності

Інтегрованість громадянської освіти в освітні програми, що допоможе формувати активних громадян, які розуміють свої права та механізми їхнього захисту; розширення навчальних курсів про громадську участь, організацію тренінгів для активістів та поширення інформації через соціальні медіа

Міжнародна підтримка

Україна активно співпрацює з ЄС, ООН, НАТО та міжнародними організаціями у сфері розвитку громадянського суспільства. Подальше залучення міжнародних партнерів сприятиме зміцненню демократії та верховенства права. Важливо створювати нові ініціативи у співпраці з європейськими партнерами, що дозволить адаптувати найкращі практики демократичного урядування

Рис. 1. Основні напрями розвитку громадянського суспільства в Україні

Таким чином, в сучасних умовах найбільш прогресивною формою співпраці державних органів влади та інститутів громадянського суспільства має виступати соціально-економічна співпраця, на солідарній основі, яка спроможна забезпечити ефективну форму системи управління в Україні та впровадження демократичних засад, які є підставою для реалізації завдань до входження в європейське товариство. В умовах повномасштабної війни із Росією потрібно об'єднувати зусилля на всіх державних структур та інституцій громадянського суспільства для досягнення миру в Україні.

В повоєнний період становлення громадянського суспільства та його подальший розвиток забезпечить в нашій країні реалізацію вкрай важливих державних функцій в політичній,

економічній, культурній і соціальній сферах для швидкого відновлення суверенітету держави та реалізації засад її сталого, соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Громадянське суспільство в Україні має значний потенціал для розвитку, однак стикається з численними викликами. Розвиток громадянської активності, підтримка міжнародної спільноти та діджиталізація сприятимуть посиленню його впливу та ефективності. Використання цифрових платформ, електронного урядування та онлайн-інструментів комунікації може суттєво покращити рівень громадянської активності. Подальші реформи та залучення громадян до суспільних процесів сприятимуть зміцненню демократичних інститутів та правової держави в Україні. Необхідно впроваджувати механізми залучення приватного бізнесу до фінансування громадських організацій, створювати стимули для корпоративної соціальної відповідальності та розширювати можливості фандрейзингу. Державні гранти також можуть допомогти розвивати громадянське суспільство на місцевому рівні. Держава та суспільство повинні співпрацювати для створення більш відкритого, демократичного та відповідального громадянського простору. Посилення прозорості діяльності влади та розширення можливостей для громадянського контролю допоможе активніше залучати населення до політичних процесів. Впровадження механізмів ефективного громадського нагляду сприятиме підвищенню рівня довіри до державних інституцій. Для нашої країни, яка відкрито демонструє свої євроінтеграційні прагнення, вкрай важливою є співпраця з інститутами громадянського суспільства на демократичних засадах та засадах партнерства.

Література

1. Сімакова С., Бровко Н. (2023) Методологія дослідження ідеї та сутності громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів. Філософські та методологічні проблеми права. №2(26). С. 18-24
2. Требін М. П. (2013) Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи. Український соціум. №4. С.161-174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2013_4_16
3. Формування та становлення громадянського суспільства в Україні: монографія / [авт.кол. : В.І. Цимбалюк, В.І. Гришко, І.В. Міщук та ін.]. – Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2019 – 158 с.
4. Чабан О.О. Реалії громадянського суспільства в Україні. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3310/2884>
5. Оніщенко, Н. М. Громадянське суспільство та сучасна держава : вектори та умови взаємодії. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Право : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 32. С. 65-72.
6. Оніщенко Н. М. Держава, громадянське суспільство та громадське життя: деякі аспекти розгляду. Правова держава. 2017. Вип.28. С.92-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2017_28_13
7. Абетка політична. Громадянське суспільство і політика : навчальний посібник. За наук. ред. док. наук держ. упр. О. В. Радченка, редактор-упорядник М. Д. Городок, [автори-упоряд. А. В. Карташов, О. В. Радченко], вид. 11-е, доп. і перероб. — Київ : 2016. — 48с.
8. Липчук О. (2024) Європейський досвід становлення громадянського суспільства: можливості використання в умовах воєнного стану в Україні. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. №17 С.74-81. URL: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-10>
9. Лопушинський, І. П., Філіппова, В. Д., & Плющ, Р. М. (2021). Розбудова в Україні громадянського суспільства як механізм ефективного державотворення. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління, (6(18), 223-231. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-223-231](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-223-231)
10. Любохинець Л.С., Шавкун В.М., Бабич Л.М. Історія політичних та економічних вчень: навчальний посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2021 – 294с
11. Мельниченко В.І. Розвиток громадянського суспільства в Україні як об'єкт державного впливу. Український соціум. 2012. №3. С.165-180. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000056553>
12. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року. Політичний менеджмент. 2005. № 6(15). С. 3–6.
13. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html

14. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. URL: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released?utm_source=chatgpt.com
15. Зеленський розкрив "вартість" війни у 2024: які країни і скільки вклали в оборону України URL: <https://unn.ua/news/zelenskyi-rozkryv-vartist-viiny-u-2024-yaki-krainy-i-skilky-vklaly-v-oboronu-ukrainy>
16. Реформація країни. Погляд громадян: які реформи потрібні в 2023 та яка успішність вже проведених. URL: https://youkraina.com.ua/files/Factum_Group
17. Ткачук А. Громадянське суспільство в Україні і війна. Інститут громадянського суспільства. URL: <https://www.csi.org.ua/news/gromadyanske-suspilstvo-v-ukrayini-i-vijna/>
18. Ukraine: rapid damage and needs assessment (2023). URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>.
19. Фромм Е. Мати чи бути? / пер. с англ. Н.Петренко – К. : Ніка-Центр, 1998. – С. 189–384.
20. Мейш А. В., Сафронова Г. В., & Дацюк Т. К. (2024). Роль громадянського суспільства у захисті прав людини в умовах євроінтеграції України. Український політико-правовий дискурс. №5. С.1-17. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14196272>
21. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2021. – 112 с.

REFERENCES:

1. Simakova, S., & Brovko, N. (2023). Methodology of researching the idea and essence of civil society in the context of European integration processes. *Philosophical and Methodological Issues of Law*, 2(26), 18-24.
2. Trebin, M. P. (2013). The current state of civil society in Ukraine: Problems and prospects. *Ukrainian Society*, 4, 161-174. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2013_4_16
3. *Formation and establishment of civil society in Ukraine: Monograph* (2019). In V. I. Tsymbalyuk, V. I. Hryshko, I. V. Mishchuk, et al. (Eds.). Odessa: Kupriyenko SV.
4. Chaban, O. O. (n.d.). Realities of civil society in Ukraine. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3310/2884>
5. Onishchenko, N. M. (2017). Civil society and the modern state: Vectors and conditions for interaction. *Scientific Journal of the National Pedagogical University of M. P. Dragomanov. Series 18: Law*, 32, 65-72.
6. Onishchenko, N. M. (2017). State, civil society, and public life: Some aspects of consideration. *Legal State*, 28, 92-97. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2017_28_13
7. *Political Dictionary. Civil Society and Politics: Educational Manual* (2016). Edited by O. V. Radchenko & M. D. Gorodok. (11th ed.). Kyiv: Center for Educational Literature.
8. Lipchuk, O. (2024). European experience in the formation of civil society: Opportunities for use in Ukraine under martial law. *Visnyk of the Prykarpattia University. Series: Political Science*, 17, 74-81. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-10>
9. Lopusynskyi, I. P., Filipova, V. D., & Plyushch, R. M. (2021). Development of civil society in Ukraine as a mechanism for effective state-building. *Expert: Paradigms of Legal Sciences and Public Administration*, 6(18), 223-231. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-223-231](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-223-231)
10. Lyubokhynets, L. S., Shavkun, V. M., & Babich, L. M. (2021). *History of Political and Economic Doctrines: Educational Manual*. Kyiv: Center for Educational Literature.
11. Melnychenko, V. I. (2012). Development of civil society in Ukraine as an object of state influence. *Ukrainian Society*, 3, 165-180. Retrieved from <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000056553>
12. Kresina, I. (2005). On the definition of the concept of civil society and the Ukrainian Revolution of 2004. *Political Management*, 6(15), 3-6.
13. Bohdan, T. (2024). Financial and economic consequences of war. Retrieved from https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html
14. Updated Ukraine recovery and reconstruction needs assessment released (2024, February 15). *World Bank*. Retrieved from https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released?utm_source=chatgpt.com
15. Zelensky reveals the "cost" of the war in 2024: Which countries and how much have invested in Ukraine's defense. UNN. Retrieved from <https://unn.ua/news/zelenskyi-rozkryv-vartist-viiny-u-2024-yaki-krainy-i-skilky-vklaly-v-oboronu-ukrainy>
16. Reformation of the country. Citizen's perspective: Which reforms are needed in 2023 and the success of already implemented ones. Retrieved from https://youkraina.com.ua/files/Factum_Group
17. Tkachuk, A. (n.d.). Civil society in Ukraine and the war. Institute of Civil Society. Retrieved from <https://www.csi.org.ua/news/gromadyanske-suspilstvo-v-ukrayini-i-vijna/>
18. *Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment* (2023). World Bank. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>
19. Fromm, E. (1998). *To Have or to Be?* (N. Petrenko, Trans.). Kyiv: Nika-Center.
20. Meish, A. V., Safronova, G. V., & Datsyuk, T. K. (2024). The role of civil society in the protection of human rights under the conditions of Ukraine's European integration. *Ukrainian Political and Legal Discourse*, 5, 1-17. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14196272>
21. *State of Development of Civil Society in Ukraine: Path over 30 Years and Key Aspects in 2021* (2021). Analytical Report. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.

CIVIL SOCIETY OF UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

LIUBOKHYNETS Larysa, BUSHOVSKA Lesia, MEISH Alla
Khmelnytskyi National University

The article examines the formation of civil society in Ukraine, viewing it as a crucial prerequisite for the country's political, economic, and social reforms aimed at realizing the European development vector. It emphasizes the distinct and influential features of civil society in Ukraine, shaped by historical, political, and social factors. The essence of civil society is explored, with its main characteristics and problematic aspects being identified. The article also outlines future directions for its development.

In the current conditions, the most progressive form of cooperation between state authorities and civil society institutions is socio-economic collaboration based on solidarity. This approach could ensure effective governance in Ukraine and facilitate the introduction of democratic principles, which are fundamental for the successful integration into European society.

Despite significant potential for development, civil society in Ukraine faces numerous challenges. These include overcoming historical legacies, strengthening democratic practices, and improving citizen participation. The development of civic engagement, increased international support, and digitalization are key factors that can enhance civil society's influence and effectiveness. The use of digital platforms, e-governance, and online communication tools offers a promising avenue for improving civic engagement and fostering greater involvement in governance.

Further reforms and active citizen participation in public processes will be instrumental in strengthening democratic institutions and the rule of law in Ukraine. By addressing these challenges and leveraging modern technologies, Ukraine can build a more inclusive and robust civil society that aligns with European standards and contributes to its overall development.

Keywords: civil society, public authorities, public organizations, full-scale war in Ukraine, volunteering, European integration.